

О. А. Касьянова, канд. філол. наук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МИЛОЗВУЧНІСТЬ У РОЗУМІННІ ІВАНА ФРАНКА

Розглянуто напрацювання І. Франка про звукову організацію поетичної мови. Проаналізовано поняття милозвучності в розумінні І. Франка, порівняно його з сучасним трактуванням евфонії.

Ключові слова: фоніка, милозвучність, мелодійність, евфонія, голосний, приголосний, звук, асонанс, асонанція, алітерація.

Про творчу спадщину І. Франка як багатотомну, новаторську, поліжанрову та різностильову написано багато. Натомість Франко-вчений досі залишається маловідомим. Перелік наукових сфер, де він реалізувався як науковець, вражає: історія та теорії літератури, літературна критика, методологія та компаративістика, бібліографія, книгознавство, бібліотекознавство, мовознавство, перекладознавство, журналістикознавство, фольклористика, етнологія, етнографія, культурологія, мистецтвознавство, релігієзнавство, історія, економіка, соціологія, статистика, правознавство, політологія, педагогіка, психологія, філософія, описове природознавство. І. Франка поправу можна іменувати *Doctor universalis*, як його назвав франкознавець Б. Тихолоз, пишучи: *"Іван Франко – це рідкісний у світовому контексті й унікальний в українській історії приклад універсального генія – всебічно обдарованої й гармонійно розвинутої творчої особистості, що реалізувала власний потенціал не в одній, а одразу в багатьох галузях культури"* [7, с. 15]. У нашій статті розглянемо лише "краплину" наукового доробку І. Франка – звукову організацію поетичного твору, що входить до Франкових напрацювань про будову та функціонування літературного твору, до його критичних суджень. Цей аспект його роботи досліджували – Ф. Пустова, А. Войтюк, Р. Гром'як, М. Гнатюк, Л. Невідомська, О. Настенко та інші. Названі науковці окреслювали Франкову теорію впливу засобами тексту на читача,

окреслювали критерії поетової думки щодо милозвучності та функціонування засобів звукопису віршованих творів, розглядали естетичну концепцію вченого з погляду комунікативного аспекту, сутність поетичної творчості, її мовні основи тощо. Все ж лінгвістичні засади звукової організації поетичного тексту І. Франка висвітлені ще недостатньо, тому у статті розглянемо поняття милозвучності в розумінні І. Франка, порівняємо його з сучасним трактуванням евфонії.

І. Франко вважав, що поезія – *"то згушена, сконцентрована, скристалізована дійсність"* [9, т. 17, с. 110], що потребує витонченої, досконалої форми. У поетичній мові формою є *"матеріальний бік мови, насамперед зовнішня оболонка мовних одиниць, а також зв'язки з іншими одиницями, що служать способом вираження та вияву змісту"* [8, с. 704]. Йдеться про використання звуків як засобу художньої виразності. Науковці, аналізуючи різні мовні системи, говорять про неоднаковий ступінь прозорості, під яким розуміють співвідношення голосних і приголосних звуків у конкретному лексичному матеріалі. За цим критерієм визначають прозорі мови – ті, у яких кількість голосних у словах дорівнює кількості приголосних або перевищує її; мови середньої прозорості – з незначним домінуванням приголосних звуків; непрозорі мови – ті, у яких приголосних у текстах більше, ніж голосних звуків. Ступінь прозорості мови встановлюється за співвідношенням звукових одиниць, що виявляється не в самому фонемному складі мови, а в текстах, нею витворених – усних чи писемних [3, с. 25–26]. Про це говорить і Франко у статті *"Шевченко по-німецьки"*, називаючи такі означення звукової організації німецької мови в порівнянні до української як *"твердість"* та *"неприродність"* [9, т. 38, с. 529], аналізуючи оригінал та німецькомовний переклад *"Тече вода з-під явора"* Тараса Шевченка. Франкове розуміння звукової організації поетичного твору вибудоване на сприйнятті мовлення як основи суб'єктивного враження про мову загалом, що за характерним звучанням формує в слухача певний звуковий її образ. Тобто милозвучність, за Франком, *"лежить головно в добрій пропорції голосних над суголосними"* [9, т. 38, с. 529]. Однак, вчений не лише на слух визначає милозвучність

української мови на противагу німецькій в Шевченковій поезії, він застосовує статистичний метод обрахунку фонем, зауважуючи: *"В наведеній вище строфі Шевченкової поезії маємо п'ятдесят шість голосних, а п'ятдесят дев'ять суголосних, коли натомість в німецькім перекладі на п'ятдесят три звучні (беручи двозвук за один звук) приходять не менше, як сто двадцять співзвуків"* [там само, с. 529]. Варто наголосити, що поняття милозвучності (мелодійності) не обмежується співвідношенням голосних і приголосних, а, як зауважує фонетист О. Бас-Кононенко, – *"результат системної взаємодії наявних у мові фонетичних, лексико-граматичних та стилістичних засобів, які забезпечують гармонійну (а отже, й приємну для слухового сприйняття) звукову організацію мовлення"* [1, с. 104]. Тобто евфонія (милозвучність) включає два найголовніші чинники – рівновагу голосового і шумового компонентів (співвідношення голосних і приголосних) та плавність як особливу акцентно-ритмічну організацію тексту. *"Милозвучність служить не тільки зовнішньою прикрасою орфоепії, вона також показує, як осмислюється мова"* [2, с. 113–139.]. Це розумів й І. Франко, за яким у віршовому тексті існує своєрідний *"поетичний лад"*, під ним вчений розуміє визначення кількості, частотності фонем та наявності ритмобудови тексту, сформованої фоностилістичними фігурами. Підтвердження знаходимо у Франкових *"Студіях над найдавнішим київським літописом (частина перша)"*, де викладені спостереження вченого, що з'являлися під час роботи над новонімецькою реконструкцією та українським перекладом трьох *"найстарших"* пам'яток німецької поезії – *"Вессобрунської молитви"*, *"Пісні про Гільдебранда й Гадубранда"*, *"поєми"* *"Муспіллі"* [10]. Франко на прикладі пам'яток староруських віршів говорить про алітерацію у старогерманській поезії як основного компонента ритмобудови тексту. Він зазначає, що *"поетичний лад"* *"визначається двома головними прикметами, а власне тонічним ритмом, який полягає в тім, що кожна віршова стопа має в собі один склад із наголосом, і два або більше складів без наголосу. Дві або три такі стопи творять один короткий вірш (Kurzeile), а два такі короткі вірші дають довгий вірш (Langzeile). Друга важна прикмета сего старогерманського*

віршована, се так звана алітерація, се зн. повторенє тих самих букв, або тих самих складів на початках двох по собі йдучих слів... Ся алітерація може йти з одного рядка до другого, перетягати ся на більше число слів або мішати ся рівнобіжно з іншою" [10]. Франко аналізує алітерацію так, як і німецькі теоретики. Для нього рима на початку віршів (Stabreim), як і кінцева рима (Endreim) [5, с. 74], в поєднанні з "власне тонічним ритмом" – складники звукової організації поетичної мови.

У трактуванні милозвучності І. Франко демонструє інтердисциплінарний підхід до означення явища, адже він не боїться вийти за межі літературознавства і перейти в площину мовознавства, а інколи навіть і перекладознавства. На підтвердження цього є характеристика поетичної мови поеми "Слово о полку Ігоревім", викладена у газеті "Рада" [9, т. 50, с. 382]. І. Франко "вивів звукоповтори із площини ритміки у площину фоніки, де їх частотність утворює асоціативно-зображувальну функцію" [4, с. 117]. Учений вживає два терміни – "асонанс" і "асонанція", розмежовуючи їх так: асонанс – повторення у віршах однорідних голосних [6, с. 28], асонанція – асонанс, приблизна рима, заснована на співзвучності голосних [там само, с. 29]. Варто наголосити, що термін "асонанція" пов'язаний з музикою, вважається вираженням більшої милозвучності [11]. Вводячи цей термін при характеристиці поетичної мови, Франко вкотре демонструє пов'язаність милозвучності з музикальністю. Це також є свідченням витонченого музикального слуху вченого, який І. Франко використовував у вираженні слухових вражень, музикальних образів. Тобто милозвучність у розумінні І. Франка не обмежується лише "поетичним ладом" і стилістичними фігурами, а вона, як і за сучасним трактуванням, є набагато складнішим явищем і включає лексико-граматичний аспект, що виражається в звукозображальних образах, в слухно дібраних за змістом словах. На підтвердження цього можна навести Франковий аналіз поеми "Гамалія" Тараса Шевченка: "слуховими, музикальними образами оперує Шевченко залюбки в одній з найкращих своїх поем – у "Гамалії", що вся є немов дзвінким погуком козацького геройства, відваги і енергії" [9, т. 31, с. 88].

Характеризуючи поему, І. Франко говорить про емоційно-експресивний характер рядків, створений за допомогою особливого алітераційно-асонансного звукоряду. Тут спостерігаємо Франкові роздуми щодо різної звукової акустики та частотності вживання фонем, що забезпечують асоціативне звучання. Дослідження Франка Шевченкових поетичних текстів вражають надзвичайною системністю і послідовністю в аналізі матеріалу. Крім творів Шевченка, аналізував учений поетичну організацію мови Марка Вовчка, Б. Лепкого, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Олександра Олеся, В. Пачовського, В. Самійленка, В. Стефаника, Лесі Українки. На його думку, мова названих письменників характеризується особливою мелодійністю. Не боявся вчений і вказувати на немилозвучне сполучення звуків (какофонію) у поетичних текстах колег, зокрема Олександра Олеся [9, т. 37, с. 224]; на *"фіктивну музикальність"* в Лесі Українки, під якою розумів добір слів не відповідно до їх значення [9, т. 32, с. 40]. Критикував Франко і західноєвропейську поезію декадентів, перекладені варіанти їхніх віршів, наголошуючи на втраті *"язикової мелодії"* і недоцільному доборі слів при перекладі [9, т. 31, с. 96]. Наголосимо, що І. Франко, розуміючи тонкощі перекладу, називав милозвучність як один із найголовніших критеріїв відтворення питомої *"язикової мелодії"*. Чітке розмежування артикуляційних баз мов дозволило Франкові також висловлюватися щодо відмінностей звуковідтворення при перекладанні поезій: *"Щоб німецький язик і німецьке піднебіння утворили такі звукові комбінації, як церьков, мьша, папезь, компаніє – се так само неможливе..."* [9, т. 35, с. 388]. Ця цитата показує нам Франка як справжнього фонетиста. Розумівся вчений і на акустичному аспекті мовлення, адже, зіставляючи український Кулішевий переклад драми Вільяма Шекспіра *"Макбет"* з оригіналом, вказує на невідповідність *"сили і різнорідності тонів"* в Кулішовому варіанті [9, т. 26, с. 387].

Як влучно зазначила О. Настенко: *"У своїх літературознавчих дослідженнях, інтерпретаціях та критичних зауваженнях щодо поетичної мови І. Франко не використовував термін "фоніка". Однак, його увага завжди була прикута до "мелодійності", як звукової організації мови віршованих творів з погляду її*

естетичного відтворення, функціонування та сприйняття. Генеза фоніки для І. Франка походила з автентичного звучання мови, якою власне і творився поетичний текст. Літературознавець визначав алітерацію, асонанс, ономапоею, рими як "музичні ефекти", генетично закладені у людському мовленні, як "різnorodні способи" мелодійності. Для І. Франка засоби фоніки були природними і доступними для використання" [4, с. 120]. Не оперуючи суто фонетичними поняттями, напрацювання І. Франка про звукову організацію поетичного тексту є методологічно значущі й актуальні, його ідеї, погляди суголосять сучасному розумінні евфонії. Він розрізняв три рівні реалізації явищ милозвучності у фонематичній, силабічній та просодичній підсистемах фонетичної системи мови. Крім цього, вчений диференціював значущість кожного із названих рівнів: фонематичний рівень для Франка був фундаментом, бо саме завдяки "добрій пропорції голосних та приголосних" досягається "поетичний лад" тексту, підсилений другим рівнем – силабічним, що разом із просодичним, формують риму поетичного тексту. Крім цього, останній – просодичний рівень – також відображає індивідуальні вимовні риси автора і "язикову мелодію" довершує формування "поетичного ладу", формує особливу ритмобудову тексту. І насамкінець Франкова милозвучність, як і сучасне її трактування, обов'язково включає лексико-граматичний рівень, виражений у слушно дібраних словах за змістом.

Отже, евфонія в розумінні І. Франка – це гармонійна єдність змісту і форми, яку вчений не лише аналізував, а й намагався втілити у своєму поетичному доробку, дослідження якого є не менш актуальним сьогодні з погляду лінгвістичних засад, як і роздуми вченого про організацію поетичного тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бас-Кононенко О. В. Вимовні норми як мірило милозвучності української мови (на матеріалі орфоепічних словників). *Українська мова*. – 2019. – № 1. – С. 103–114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2019_1_10
2. Ващенко В. С. Фонетико-стилістичні засоби мовлення (Із спостережень над мовою української художньої літератури 19 – початку 20 ст.). *Наукові записки Дніпропетровського державного університету*. – К., 1954. – Т. 47, Вип. VII. – С. 113–139.

3. Гливінська Л. К. Українська мова. Фонетика. Орфоепія: Навч. посібн. Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К.: Логос, 2009. – С. 25–26.
4. Настенко О. Поетичний звукопис І. Франка як літературознавча проблема. *Науковий вісник Чернівецького національного університету. Слов'янська філологія.* – 2015. – Вип. 752. – С. 43–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchnusf_2015_752_27
5. Колесса Ф. М. Музикознавчі праці. – К.: Наукова думка, 1970. – 592 с.
6. Пінчук С. П. Словник літературознавчих термінів Івана Франка / С. П. Пінчук, С. С. Рєгушевський. – К.: Наукова думка, 1966. – 272 с.
7. Тихолоз Б. Іван Франко – Doctor Universalis (секрети успіху). *Вісник НТШ.* 2012. № 47. URL : http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/16170/1/4_Tiholoz_15_19_visnuk_47.pdf
8. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; редкол.: В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2004. – 820, [2] с. : іл.
9. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. – К. : Наукова думка, 1976–1986.
10. Франко І. Найстарші пам'ятки німецької поезії IX–XI вв. / Тексти, переклади й пояснення. – Львів, 1913. URL: <https://www.i-franko.name/>
11. Memoirs, letters. Vasyľ Grendzĭh-Dons'kyĭ Vyd. Karpats'koho soĭuzu, Viddil u Vashingtoni, D.K., 1988. – 518 s.

REFERENCES

1. Bas-Kononenko O. V. Vymovni normy yak myrlylo mylozvuchnosti ukrainskoi movy (na materialy orfoepichnykh slovnykiv). *Ukrainska mova.* – 2019. – № 1. – S. 103-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2019_1_10
2. Vashchenko V. S. Fonetyko-stylistychni zasoby movlennia (Iz sposterezhen nad movoiu ukrainskoi khudozhnoi literatury 19 – pochatku 20 st.). *Naukovi zapysky Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu.* – K., 1954. – T. 47: Zbirnyk prats istoriko-filolohichnoho fakultetu (movoznavstvo). – Vyp. VII. – S. 113–139.
3. Hlyvinska L. K. *Ukrainska mova. Fonetyka. Orfoepiia: Navch. posibn. Kyivsk. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka.* – K.: Lohos, 2009. – 300 s.
4. Nastenko O. Poetychnyi zvukopys I. Franka yak literaturoznavcha problema. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu. Slovianska filolohiia.* – 2015. – Vyp. 752. – S. 43–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchnusf_2015_752_27
5. Kolessa F. M. *Muzykoznavchi pratsi.* – Kyiv: Naukova Dumka, 1970. – 592 s.
6. Pinchuk S. P. *Slovnyk literaturoznavchykh terminiv Ivana Franka / S. P. Pinchuk, Ye. S. Rehushevskiy.* – K.: Naukova dumka, 1966. – 272 s.
7. Tykholoz B. Ivan Franko – Doctor Universalis (sekrety uspihu). *Visnyk NTSh.* – 2012. – № 47. URL : http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/16170/1/4_Tiholoz_15_19_visnuk_47.pdf
8. *Ukrainska mova: entsyklopediia / NAN Ukrainy, In-t movoznav. im. O. O. Potebni, In-t ukr. movy; redkol.: V. M. Rusanivskiy ta in.. Vyd. 2-he, vypr. i dopov.* – Kyiv: Vyd-vo "Ukrainska entsyklopediia" im. M. P. Bazhana, 2004. – 820, [2] s. : il.
9. Franko I. *Zibrannia tvoriv: u 50 t..* – K. : Naukova dumka, 1976–1986.

10. Franko I. Naistarshi pamiatky nimetskoï poezii IKh–KhI vv. / Teksty, pereklady y poiasnennia.– Lviv, 1913. URL: <https://www.i-franko.name/>

11. Memoirs, letters. Vasyľ Grendzhã-Dons'kyï Vyd. Karpats'koho soïuzu, Viddil u Vashingtoni, D.K., 1988 – 518 s.

Стаття надійшла до редакції 30.05.22

O. A. Kasianova, PhD

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

EUPHONY IN THE UNDERSTANDING OF IVAN FRANKO

Much has been written about Ivan Franko's creative heritage as a multi-volume, innovative, multi-genre and diverse style. Instead, the Franco-scientist is still little known. In our article we will consider only a "drop" of Ivan Franko's scientific work – the sound organization of a poetic work, which is part of Franko's works on the structure and functioning of a literary work. This aspect of his work was studied by F. Pustova, A. Voytiuk, R. Gromyak, M. Hnatyuk, L. Nevidomska, O. Nastenko and others. These scholars outlined Franko's theory of the influence of text on the reader, outlined the criteria of poetic thought on the melodiousness and functioning of the means of recording poetic works, considered the aesthetic concept of the scientist in terms of communication, the essence of poetry, its linguistic foundations and more. Note that the linguistic foundations of the sound organization of Ivan Franko's poetic text are still insufficiently covered, so in this article we consider the concept of melodiousness in the understanding of Ivan Franko, compare it with the modern interpretation of euphony. In his interpretation of melodiousness, Ivan Franko demonstrates an interdisciplinary approach to the definition of the phenomenon, because he is not afraid to go beyond literary studies and move into the plane of linguistics, and sometimes even translation studies. Frank's understanding of the sound organization of a poetic work is based on the perception of speech as the basis of the subjective impression of language in general, which by its characteristic sound forms in the listener a certain sound image of it. That is, melodiousness, according to Frank, is not limited to the ratio of vowels and consonants. His interpretations of the sound organization of the poetic text are not inferior to the current study of euphony. Euphony in Ivan Franko's understanding is a harmonious unity of content and form, which the scientist not only analyzed but also tried to embody in his poetic work, the study of which is no less relevant today in terms of linguistic principles and the scientist's thoughts on the organization of poetic text.

Key words: *phonics, melodiousness, melody, euphony, vowel, consonant, sound, assonance, alliteration.*